

22. (2010), *Vyshcha yurydychna osvita v Ukrayini : vyklyky sohodennya : materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Higher Legal Education in Ukraine : Challenges of the Present : materials of the scientific and practical conference], June 3-5, 2010, Alushta, Ukraine.
23. (2014), “On Higher Education” : Law of Ukraine (official text adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 01.07.2014), In Yure, Kyiv, Ukraine.
24. Harashchuk, O. (2015), “Foreign experience will help : [how to improve the quality of Ukrainian higher education and accelerate the process of its entry into the European scientific and educational space]”, *Osvita Ukrayiny*, no. 5 (February 2), p. 10.
25. Ridey, N., Shofolov, D. and Ilchuk, A. (2012), “International standards and guidelines for the provision and quality management of education”, *Osvita i upravlinnya*, vol. 15, no. 1, pp. 23-32.
26. Nechaeva, I.A. and Nechaeva, H.D. (2012), “Formation of the system of indicators of higher education quality”, *Ekonomika i rehion*, no. 2 (33), pp. 79-83.
27. Penkova, S.D. “Indicators of the quality of education”, available at : <http://mirznanii.com/a/207582/pokazateli-kachestva-obrazovaniya>.
28. Zvonnikov, V.I. and Chelyshkova, M.B. “Quality control of training in certification : competency approach”, available at : <http://litresp.ru/chitat/ru/3/zvonnikov-viktor-ivanovich/kontrolj-kachestva-obucheniya-pri-attestacii-kompetentnostnij-podhod>.
29. Shuklin, D. (2016), “Modernization of legal education. The first steps”, *Osvita Ukrayiny*, no. 38 (September 26), pp. 6-7.
30. Kurinnyi, L. (2017), “All-Ukrainian Olympiad in Zaporizhzhia : Call to talk about the quality of legal education”, *Yurydychnyi visnyk Ukrayiny*, April 21-27, no. 16 (1136), pp. 2-3.
31. Kolomoets, T.O. (2016), “It is necessary to abandon the practice when lawyers are trained by non-legal universities”, *Yurydychna hazeta*, October 18, no. 42 (540), pp. 1, 38-39.
32. Sachenko, S. (2017), “Complexity of employment. Rise of the machines in the labour market is inevitable – the number of bots ready to replace certain categories of lawyers in the routine work is growing rapidly, and the “IQ” of these programs is constantly increasing. The only question is when the turning point comes”, *Yuridicheskaya praktika*, April 25, no. 17 (1009), p. 23.
33. Hurak, R. (2017), “We want to transform the system so that we can improve the quality of education”, *Osvita Ukrayiny*, no. 15-16 (April 24), pp. 10-11.

УДК 341.223.1«19»

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ОКУПАЦІЯ» В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

Рекотов П.В., к.ю.н., доцент

*Запорізька державна інженерна академія, пр. Соборний, 226, м. Запоріжжя, Україна
recotov@meta.ua*

У статті розглянуто питання змісту поняття «військова окупація» в міжнародному праві та еволюцію цього правового інституту до середини ХХ ст., його розуміння, значення й залежність від особливостей того чи іншого історичного періоду, вказані характерні ознаки.

Ключові слова: вторгнення, захоплення, військова окупація, режим військової окупації, права й обов'язки окупанта.

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «ВОЕННАЯ ОККУПАЦИЯ» В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ ДО СЕРЕДИНЫ XX СТ

Рекотов П.В.

*Запорожская государственная инженерная академия, пр. Соборный, 226, г. Запорожье, Украина
recotov@meta.ua*

В статье рассмотрен вопрос содержания понятия «военная оккупация» и эволюция этого правового института до середины XX ст., его понимание, значение и зависимость от особенностей того или иного исторического периода, отмечены характерные признаки.

Ключевые слова: вторжение, захват, военная оккупация, режим военной оккупации, права и обязанности оккупанта.

THE CONTENT OF THE NOTION OF MILITARY OCCUPATION UNTIL THE MIDDLE OF THE 20th CENTURY IN INTERNATIONAL LAW

Rekotov P.V.

*Zaporizhzhya State Engineering Academy, ave. Soborny, 226, Zaporizhzhya, Ukraine
recotov@meta.ua*

The matter of the content of the notion of military occupation and the evolution of this law institute until the middle of the 20th century is dealt with in the article, it's considered understanding, meaning and dependence of the notion on the features of the historical period, and characteristics.

It is defined the distinguishing of military occupation (as an international humanitarian law institute or the law of war, as it then was) and its singling out among the other forms of occupying territory happened during the second stage of development of this law institute. During that period the rights of occupier were limited and the responsibilities for the population of the occupied territory were assigned for the first time. However, the existing regulations didn't take into account all the military realities of those years.

It is stressed the international law of the 19th and 20th centuries defined differently the notion of occupation. In determining the occupation, its different sides were taken as a basis.

It's specified civilized society vision for specific features and signs of occupation that determined the content of the notion took account of the interests of local civilian population, prisoners of war and included rules of possession and use various forms of property, use of weapons etc.

Despite this, there weren't identified an exhaustive list of signs thanks to which it's possible to qualify clearly certain case as a military occupation until the middle of the 20th century.

Key words: invasion, seizure, military occupation, military occupation regime, rights and obligations of the occupier.

Реалії сьогодення вимагають урахування історичного правового досвіду для вирішення сучасних проблем розбудови держави та правотворення. З огляду на це вивчення еволюції такого правового інституту, як військова окупація, а також факторів, що впливали на цей процес і визначали формування змісту аналізованого поняття впродовж тривалого періоду історії до середини XX ст., становить важливий науковий і практичний інтерес.

Проблеми військової окупації розглядалися у низці робіт загального та спеціального характеру як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема О. Ейхельмана, М. Догеля, Ф. Мартенса, М. Єпанешнікова, Е. Сімсона, Ф. Ліста, В. Грабаря, Є. Гараніна, Є. Черномордика, О. Тіунова, Р. Хайрова, І. Арцибасова, Є. Коровіна, Ю. Колосова, П. Бірюкова, Я. Броунлі, К. Буна, В. Іващенко, І. Котлярова, Й. Дінштейна, Ф. Кальсховена, М. Цюрупи, В. Дяченко, С. Ратнера, Я. Ронена, І. Жаровської, Ж. Хенкертса, Е. Кастрена, В. Чхиквадзе, В. Шуршалова, І. Макарова, О. Марусяка, О. Вовка та інших.

Названими й іншими науковцями зроблено вагомий внесок у вивчення проблем, пов'язаних із військовою окупацією, однак зміст цього поняття в зазначений період предметом окремої наукової розвідки не був. Висвітлення саме цього аспекту є метою статті.

Військова окупація та її здійснення, які є одним із завдань війни, регулюються законами та звичаями, розвиток яких відбувався так: окремі більш гуманні прийоми поступово ставали звичаєм і предметом зобов'язань, прийнятих за договорами, перетворюючись, таким чином, на правову норму.

Термін «окупація» (лат. *occupatio*) уперше з'явився в римському праві. Окупація являла собою оволодіння речами, що не мали власника («нічийми», *res nullius*, і покинутими власниками, *res derelictae*), з метою привласнення.

У розвитку військової окупації можна виділити декілька етапів:

1. З найдавніших часів – Французька буржуазна революція 1789 р.
2. Французька буржуазна революція 1789 р. – Брюсельська конференція 1874 р. (включно).
3. Брюсельська конференція 1874 р. – прийняття Женевських конвенцій 1949 р.
4. Прийняття Женевських конвенцій 1949 р. – донині.

Особливістю першого етапу було ототожнення окупації із захопленням території. Підставою для історично первинної окупації були фіктивна й ефективна окупації, тобто зайняття державою території, яка нікому не належала або прирівнювалась до такої. Цей вид окупації приводив до повного підпорядкування окупованої території верхній владі окупанта та був одним із перших способів і джерел остаточного придбання державою нової території й суверенітету над нею. Ця форма окупації могла бути здійснена також без застосування збройних сил окупанта. Іншою підставою для окупації вже освоєних земель було агресивне захоплення з метою наживи та присвоєння території [1, с. 153].

Цей процес визначався трьома принципами. Перший із них полягав у тому, що воюючий повинен був мати право на застосування сили в будь-яких обсягах і вигляді, необхідних для здолання супротивника. Другий принцип – це принцип гуманності, який забороняв воюючим сторонам застосовувати такі види й міру насильства, які не були необхідними для перемоги над супротивником. Третій принцип – принцип лицарства, який виник ще в середньовіччі та вимагав від супротивників певної чесності в прийомах наступу й оборони та деякої взаємної поваги. Як тільки звичай війни приймався за договором і перетворювався на закон війни, він за всіх обставин та умов набував обов'язкової сили для воюючих держав. Це положення не стосувалось лише випадків репресалій, які застосовувались проти воюючої держави як відплата за незаконні акти війни, здійснені особами, які належать до складу її збройних сил, або іншими її підданими.

Вважалося, що воюючий, якому вдалось захопити всю чи частину ворожої території, виконав дуже важливе військове завдання. У нього є можливість не лише утримувати за собою протягом деякого часу захоплену територію та тим самим спонукати супротивника підкоритись умовам миру, а й використати ресурси супротивної сторони для досягнення своєї мети.

У минулі часи ворожа територія, захоплена воюючим, безумовно вважалась його державною власністю. Він міг вчиняти з нею та її населенням на власний розсуд: знищувати вогнем і мечем усе, що перебувало на зайнятій території, повертати на свою користь усю захоплену державну й приватну власність, убивати жителів, брати їх у полон чи приводити до присяги на вірність. Початок окупації, як правило, співпадав із захопленням територій. Завершення військової окупації мало місце за залишення територій за умови неможливості зберігати владу, вигнання загарбника, залишення загарбником розорених територій, укладення мирної угоди.

Поняття військової окупації в середньовіччі не існувало. Для цього періоду будь-яке зайняття ворожої території військом супротивника ототожнювалось із завоюванням. Зайняття території розглядалось як *res nullius*, і територія разом із населенням за правом військової здобичі ставала власністю загарбника. У цей час панував вотчинний погляд на територію. Навіть тимчасове її зайняття розглядалось як завоювання. Окупант прирівнювався до суверена та розпоряджався захопленою територією як своєю власністю. Загарбники дарували, продавали, обмінювали, заповідали й відчужували в будь-який інший спосіб зайняту територію або присвоювали її, вважаючи себе законними власниками [2, с. 71].

Не чекаючи остаточного результату війни й закріплення свого становища на захопленій території, окупант міг навіть вирішити її долю та поступитись нею третій державі. Так було

під час Північної війни (1700-1718 рр.), коли в 1715 р. Данія продала окуповані нею шведські території – Бремен і Верден – Ганноверу.

Перші спроби обмеження свавілля окупантів (зокрема, заміна безжального винищування полонених зверненням у рабство та відмова від невиправданих військовою необхідністю спустошень) мотивувались скоріше обачливими інтересами переможця, ніж гуманними міркуваннями.

Поняття військової окупації в міжнародному праві з'явилося лише в середині XVIII ст. Уперше чітко відмінність військової окупації від завоювання в науці міжнародного права надав Е. де Ваттель у 1758 р. в книзі «Право народів, або принципи природного права, що застосовуються до поведінки й справ націй і суверенів». Він перший відмовився від доктрини, що територія переходить *res nullus* у власність окупанта, і вказав, що військовий окупант може придбати право суверенітету лише після того, як первинний і законний суверен буде вигнаний із країни шляхом повного завоювання або відмовиться від свого верховенства за договором [3, с. 589].

Не викликало сумнівів право окупанта примушувати жителів захопленої території служити в його власній армії та боротись проти своєї законної верховної влади. Під час Семирічної війни прусський король Фрідріх II неодноразово робив примусові набори в окупованій його військами Саксонії. Та протягом другої половини XVIII ст. цей стан речей поступово почав змінюватись. Різниця між тимчасовою військовою окупацією та дійсним придбанням території [4] внаслідок завоювання й скорення ставала очевидною. Однак пройшло чимало часу після наполеонівських війн, доки теорія та практика міжнародного права зробили відповідні висновки з факту існування такої різниці.

Про це свідчить робота німецького вченого А. Гефтера «Сучасне міжнародне право», яка вийшла в 1844 р., де він у п. п. 126, 127 і 128 пише про юридичне становище комбатантів (пасивних та активних), мирного населення та військовополонених [5, с. 24].

Однак для того, щоб створити норми, які тепер є загальновизнаними та в багатьох відношеннях отримали позитивне відбиття у ст. ст. 42–56 Гаазького положення про закони та звичаї сухопутної війни (підписане 18 жовтня 1907 р.) [6, с. 117-119], було необхідне все XIX ст.

Відособлення військової окупації (як інституту міжнародного гуманітарного права чи права війни, як воно називалось того часу) і її виокремлення з-поміж інших форм заволодіння ворожою територією відбувалось на другому етапі розвитку цього правового інституту. У цей період уперше обмежувались права окупанта та покладалась обов'язки щодо населення окупованої території. Однак норми щодо окупації, що діяли в той період, не враховували всіх реалій воєн тих часів.

Важливою є вся сукупність прав та обов'язків окупанта, які належать до питань політичного управління територією і його політичної влади над її населенням [7, с. 223-237]. Принцип, який лежить в основі діючих норм, полягає в такому: хоч окупант і не набуває прав суверенітету щодо захопленої території внаслідок одного лише факту її окупації, проте під час неї він фактично здійснює військову владу над цією територією. Оскільки окупант тим самим перешкоджає здійсненню влади законного уряду та вимагає, щоб населення корилось встановленій ним самим владі, він повинен управляти окупованою територією з огляду не лише на свої військові інтереси, а й, наскільки це можливо, на інтереси місцевого населення. Таким чином, міжнародне право не тільки надає окупанту певні права, а й покладає на нього певні обов'язки.

Зараз уже не викликає заперечень положення, яке стверджує, що саме лише вторгнення ще не є окупацією. Вторгнення – це вступ військ до країни супротивника. Різниця між вторгненням та окупацією стає очевидною з того, що окупант встановлює певне управління окупованою територією, тоді як вторгнення цього не передбачає. Однак окупація, як правило, співпадає з вторгненням. Як тільки війська вступають на певну територію та

захоплюють яке-небудь селище чи місто, вони відразу ж займають приміщення місцевих органів влади, пошту тощо та встановлюють над ними контроль. З військової позиції такі території вважаються після цього окупованими [8, с. 113].

Міжнародне право XIX ст. та право XX ст. по-різному визначають окупацію. Існуючі поняття є досить суперечливими або підкреслюють одну зі сторін військової окупації, не надаючи повного визначення. Коли ж і за яких умов територія повинна вважатись окупованою?

Під час визначення окупації беруться за основу різні її сторони. Англійський юрист Л. Оппенгейм пише: «Окупація – це вторгнення плюс заволодіння ворожою територією, розраховане на те, щоб хоча б тимчасово утримати цю територію за собою» [9, с. 415]. Г. Шварценбергер розглядає військову окупацію як сукупність правил, які встановлюють справедливий компроміс між інтересами мирного населення та вимогами військового часу. Фінський учений Е. Кастрен визначає окупацію як тимчасове здійснення влади, що регулюється правилами права війни, над тією частиною ворожої території, яка фактично підкорена воюючим. А. Давидов пише: «Окупація – це тимчасове, насильницьке заволодіння всією чи частиною державної території супротивника» [10, с. 29]. Ф. Ліст говорить, що зайняття ворожої території «має своїм наслідком лише фактичну й тимчасову заміну правомірної державної влади державною владою окупанта тією мірою, якою війська останнього в змозі проявити свою владу» [6, с. 418].

Як бачимо, ці визначення потребують певних уточнень і більшої деталізації, оскільки вони акцентують увагу лише на окремих аспектах такого явища, як військова окупація.

Стаття 42 Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. (IV Гаазька конвенція) розділу III «Військова влада над територією ворожої держави» встановлює, що територія вважається окупованою, якщо вона дійсно перебуває під владою ворожої армії, яка поширюється лише на ті області, де ця влада встановлена та в змозі здійснювати свою діяльність [11, с. 26]. Це визначення також не точне, проте воно точне настільки, наскільки це було можливо для юридичного визначення окупації на той час.

Еволюція військової окупації до середини XX ст. дає можливість назвати низку характерних особливостей цього поняття з позицій міжнародного права:

1. Режим військової окупації встановлюється в результаті військових дій, які приводять до зайняття збройними силами однієї з воюючих держав усїєї чи частини території супротивника.
2. Міжнародне право вимагає, щоб військова окупація була ефективною, тобто підтримувалась перебуванням на зайнятій території контингентів окупаційних військ (ст. 42 Положення про закони та звичаї сухопутної війни) [11, с. 26]. Ефективне ж здійснення влади окупантом на захопленій території передбачає несення ним низки міжнародно-правових обов'язків щодо мирних жителів, їх майна, власності держави тощо (ст. 43 Гаазької конвенції).
3. Військова окупація має тимчасовий характер. Завоювання території саме по собі не може бути способом її придбання. Юридичне володіння територією відрізняється від фактичного володіння, оскільки останнє ще не має юридичного виправдання, не оформлене договірним шляхом. Міжнародне право дозволяє лише тимчасову військову окупацію території та забороняє анексію, тобто насильницьке захоплення земель усупереч волі населення [12].
4. До поняття тимчасової окупації входить принцип відповідальності окупанта за порушення норм міжнародного права, які регулюють режим окупації. Агресор несе відповідальність за підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни, грабїж і

вигнання в рабство мирного населення окупованих територій, знищення й пограбування державної та іншої власності, музеїв, бібліотек, розкрадання культурних цінностей.

Такими були основні уявлення цивілізованого суспільства щодо ознак і характерних особливостей здійснення військової окупації, які визначали зміст поняття. Вони значною мірою враховували й захищали інтереси місцевого мирного населення, військовополонених, передбачали певні правила щодо заволодіння та використання різних видів власності, використання зброї тощо. Проте зазначене свідчить також про те, що на середину ХХ ст., на жаль, не було надано з позицій міжнародного права («права війни», «законів війни», «законів і звичаїв війни», «міжнародного військового права») вичерпного переліку ознак, за якими можна було б чітко кваліфікувати певний випадок як військову окупацію. При цьому особливо важливо, що вимоги норм на той час дещо відставали та не повністю відповідали вимогам розвитку суспільства, науки, військової техніки, тактики й стратегії, що зберігає свою актуальність також стосовно сучасних збройних конфліктів і, зокрема, військової окупації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хайров Р.З. Генезис и периодизация правового института военной оккупации / Р.З. Хайров // Право и образование. – 2008. – № 2. – С. 153–159.
2. Коровин Е.А. История международного права / Е.А. Коровин. – М. : Типография МИД СССР, 1946. – Вып. 1. – 108 с.
3. Хайров Р.З. Понятие и признаки военной оккупации / Р.З. Хайров // Российский военно-правовой сборник. – М. : За права военнослужащих, 2007. – № 9. – С. 588–591.
4. Юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – М. : Государственное изд-во юрид. л-ры, 1952. – 782 с.
5. Рудюк С.П. Міжнародне гуманітарне право : [конспект лекцій] / С.П. Рудюк. – К. : МО України, 2004. – 201 с.
6. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении / Ф. Лист. – Юрьев, 1917. – 626 с.
7. Де Мулинен Ф. Право войны : руководство для вооруженных сил / Ф. де Мулинен. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 1993. – 326 с.
8. Право війни. Порадник для командного складу Збройних Сил України. – К. : ВКФ «Любава», 1996. – 128 с.
9. Оппенгейм Л. Международное право / Л. Оппенгейм. – М. : Иностр. лит., 1949. – Т. 2. – 439 с.
10. Давыдов А.И. Война и международное право / А.И. Давыдов. – М. : ВЮЗИ, 1955. – 44 с.
11. Международное право. Ведение боевых действий : сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 1995. – 224 с.
12. Дипломатический словарь : в 3 т. / гл. ред. А.А. Громыко. – М. : Политиздат, 1971-1972. – Т. 1. – 1971. – 611 с.

REFERENCES

1. Khayrov, R.Z. (2008), “Genesis and periodization of military occupation law institute”, *Pravo i obrazovanie*, no. 2, pp. 153–159.
2. Korovin, E.A. (1946), *Istoriya mezhdunarodnoho prava* [History of international law], vol 1, Tipografiya Foreign ministry the USSR, Moscow, Russia.
3. Khayrov, R.Z. (2007), “Concept and elements of military occupation”, *Rossiyskiy voenno-pravovoy sbornik*, no. 9, pp. 588-591.

4. (1952), *Yuridicheskiy slovar* [Law dictionary], Gosudarstvennoe izd-vo yurid. l-ry, Moscow, Russia.
5. Rudyuk, S.P. (2004), *Mizhnarodne humanitarne pravo. Konspekt lekciy* [International humanitarian law. Lecture notes], MO Ukraine, Kyiv, Ukraine.
6. List, F. (1917), *Mezhdunarodnoe pravo v sistematicheskoy izlozhenii* [International law in a consistent manner], Yurev, Russia.
7. Frederic de Mulinen (1993), *Pravo voyny. Rukovodstvo dlya vooruzhennykh sil* [Law of war. Guidance for armed forces], Mezhdunarodnyi Komitet Krasnogo Kresta, Moscow, Russia.
8. (1996), *Pravo viyny. Poradnyk dlia komandnoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy* [Law of war. Guidance for command personnel of the Ukrainian Armed Forces], VKF "Lubava", Kyiv, Ukraine.
9. Oppengeym, L. (1949), *Mezhdunarodnoe pravo* [International law], Vol. 2, Inostr. Lit., Moscow, Russia.
10. Davydov, A.I. (1955), *Voyna i mezhdunarodnoe pravo* [War and international law], VUZI, Moscow, Russia.
11. (1995), *Mezhdunarodnoe pravo. Vedenie boevykh deystviy. Sbornik Gaagskikh konventsiy i inykh sohlasheniy* [International law. Conduct of hostilities. Collection of Hague Conventions and other arrangements], Mezhdunarodnyi Komitet Krasnogo Kresta, Moscow, Russia.
12. (1971), *Diplomaticheskij slovar* [Diplomatic dictionary], Vol. 1, Politizdat, Moscow, Russia.

УДК 340.113

ПРАВНИЧІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНОЛОГІЯ У МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Кучеренко Д.С., консультант з юридичних питань

*ТОВ «КОМПЕЦЬ», вул. Культурна, 177-А, м. Запоріжжя, Україна
den.cucherencko82@meta.ua*

У статті розглядаються місце та роль правничих понять і термінології у методології юридичної науки. Аналізується співвідношення мови і права у різні історичні періоди у різних правових школах. Обґрунтовується необхідність введення у методологію вітчизняної юридичної науки теоретико-методологічних підходів до дослідження мови права, розроблених у рамках аналітичної філософії права.

Ключові слова: мова права, правничі поняття, правничі термінологія, праворозуміння, методологія юридичної науки, юридичний позитивізм, аналітична філософія права.

ПРАВОВЫЕ ПОНЯТИЯ И ТЕРМИНОЛОГИЯ В МЕТОДОЛОГИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Кучеренко Д.С.

*ООО «КОМПЕЦЬ», ул. Культурная, 177-А, г. Запорожье, Украина
den.cucherencko82@meta.ua*

В статье рассматриваются место и роль правовых понятий и терминологии в методологии юридической науки. Анализируется соотношение языка и права в разные исторические периоды в разных правовых школах. Обосновывается необходимость введения в методологию отечественной юридической науки теоретико-методологических подходов к исследованию языка права, разработанных в рамках аналитической философии права.

Ключевые слова: язык права, правовые понятия, правовая терминология, правопонимание, методология юридической науки, юридический позитивизм, аналитическая философия права.